

## חכמת השוטים

### חכמי חלם אל מול חכמי גוטהאם

#### תקציר

המאמר דן בסיפורים הומוריסטיים אחידים ובמקבילותיהם בסיפורי העיר, חלם, כשהוא מנסה להראות את המשותף ביניהם – למרות המרחק התוכני-התרבותי. שיטת הדיון במאמר היא עיון אינטרטקסטואלי: דיאלוג בין הטקסט – ובין קישוריו בעבר, בין הטקסט – ובין לשונו, בין הטקסט – לבין טקסטים אחרים, שיש ביניהם מכנה משותף. להבנה מעמיקה יותר של הדמויות ושל התנהגותן – נעשה שימוש בפסיכולוגיה של ההומור לפי פרויד ובתאוריה החברתית של הצחוק לפי ברגסון.

#### מבוא

לפי חוקר הפולקלור, פיליפ פרידמן, הרי 'סיפורי העיר חלם' – בדומה לאוספי סיפורים אחרים – הם סיפורים בינלאומיים קצרים ומבדחים, שעברו מדור לדור וממקום למקום – דרך תרבויות שונות והגיעו גם לחלם.<sup>1</sup> לפני הופעת "חכמי חלם" התפרסם בשנת 1565 הקובץ "הסיפורים העליזים על המשוגעים מגוטהאם", וב-1597 הופיע תרגום ראשון לידיש של הקובץ הגרמני "סיפורי שילדבורג". האוספים המוזכרים הושפעו זה מזה בעקבות המכנה המשותף שביניהם – הבסיס הערכי וההתנהגותי של האדם, הנובע מעצם היותו אדם.

**תאריכים:** פולקלור; הומור; עיון אינטרטקסטואלי.

**מילות-מפתח:** חלם; גוטהאם; סיפור הומוריסטי; פרויד; ברגסון; פיליפ פרידמן.

1. בפולקלור היהודי נתפסת חלם כ"עיר של שוטים" – בעקבות הסיפורים, המאפיינים אותה בתור כזו. הסיפורים, המהווים חלק חשוב מההומור העממי היהודי, התפרסמו בנוסחים שונים במספר רב של ספרים, אולם, כנראה, אין כל בסיס היסטורי לסיפורים על חכמי-חלם. ראו: P. Frydman., *The history of the Jews in Chelm* (2006), Retrieved September 2, 2008, from <http://www.jewishgen.org/yizkor/chelm/che013.html>

אלה בדרך כלל סיפורים הומוריסטיים משליים, בעלי שני מישורים:

- א. הסיפור הגלוי הקצר הוא בדרך כלל סיפור הומוריסטי אוניברסלי, ומושאי-הצחוק סובבים סביב מעשי-האדם ומחשבותיו.
  - ב. המשמעות שמאחורי המישור הגלוי – עוסקת ביסודות מיתיים על-זמניים, הקשורים למהות-האדם ולאורחות-חיו.<sup>2</sup>
- ייתכן, שההיגיון הבסיסי והמעוות, המלווה את הסיפורים – משמר את חינויותם של היסודות המיתיים, המהווים תשתית לסיפורים גם בעוברם ממקום למקום.
- במאמר זה אתרכז בכמה סיפורים הומוריסטיים ומקבילותיהם בסיפורי העיר, חלם, כשהמטרה היא להראות את המשותף ביניהם – למרות המרחק התוכני-התרבותי.
- שיטת הדיון במאמר היא עיון אינטרטקסטואלי, הווה אומר, דיאלוג, המתנהל בין הטקסט – לבין קישוריו, בין הטקסט – לבין לשונו, בין הטקסט – לבין טקסטים אחרים, שיש ביניהם מכה משותף.<sup>3</sup>
- להבנה מעמיקה יותר של הדמויות והתנהגותן – נעזרתי בתאוריה הפסיכואנליטית של ההומור לפי פרויד ובתאוריה החברתית של הצחוק לפי ברגסון.<sup>4</sup>

### האמנם שוטים אנשי גוטהאם וחלם?

בפרק זה יוצגו שני סיפורים: "*The Gotham men and the cuckoo*" [אנשי גוטהאם והקוקייה] מתוך קובץ הסיפורים האנגלי "*The Wise Men Of Gotham*"<sup>5</sup> [אנשי גוטהאם החכמים] והסיפור "ארויסגענגבעט די לבנה" [נגנבה הלבנה] מתוך הקובץ "חעלמער נארען" [שוטי-חלם].<sup>6</sup>

אף ששני הסיפורים שונים זה מזה, התשתית הרעיונית שלהם דומה:

נראה לי, כי בתשתיתם קיים המיתוס על האדם, המבקש להצמיח לעצמו כנפיים ולעוף אל

2. כיוון שהיצירות קצרות ביותר, בחרו, כנראה, יוצריהן לכוון את סיפוריהם, לפי הכלל: מועט המחזיק את המרובה. האמצעי המרכזי, שהיווה גורם מרכזי בעשייה זו, הוא ביצירת תשתית פילוסופית לסיפורים, המעוגנת במיתוסים שונים. תשתית מעין זו הולכת ומתעבה בעקבות מספרים מתקופות שונות, המגבבים שכבה על גבי שכבה של משמעויות בסיפורים.
  3. כל מבע (utterance) משקף אינטראקציה לשונית בהקשר חברתי, והוא מותנה בנאמר בעבר ובאופן התקבלותו. הדיאלוג מתקיים בין תחומים שונים: אידאולוגיות, תקופות או סוגות (ז'אנרים). יוליה קריסטבה, בלשנית, סמיוטיקאית ופסיכיאטרית, טבעה את המונח **אינטרטקסט** (בלטינית intertext – לשזור יחד), ראו: J. Kristeva, 'Probleme de la structuration du texte', *Theorie d'Ensemble*, Paris 1968. (Collection Tel Que). לגביה, כל דבר, המבטא היבט זה או אחר בתרבות – מוטען במפגשים קודמים עמו, שיצרו בתודעתנו מעין "טקסט" על אודותיו, המכיל אוצר של מלים בעלות מטען כבד של קישורים. כל טקסט מביא לידי ביטוי מרכיבים מטקסטים קודמים, ובו בזמן – את השינויים, שהתרחשו בהם. הקריאה יוצרת מרחב תלת-ממדי בין המוצע (היוצר), הנמען (הקורא) והטקסט, והמילים יוצרות פסיפס אינסופי של הקשרים וקישורים. ייחודה של האינטרטקסטואליות הוא אפוא בהענקת היכולת לנוע מפרשנות היצירה אל המרחב שבין טקסטים (G. Allen, *Intertextuality*, London and New York 2000, pp. 1, 37).
  4. ראו: ה' ברגסון, **הצחוק**, ירושלים תרצ"ח, עמ' 3-27, ונ' זיידמן, **הומור**, תל-אביב תשנ"ד, עמ' 33-34.
- ברגסון מתייחס להיבטים החברתיים-התנהגותיים של הצחוק. לדעתו, הקומי הוא בדרך כלל סמוי, ומתגלה, כשקיימת אי התאמה, הפתעה, ניגודים או התחפשות.
- ראו: ז' פרויד, 'ההומור', **כתבי ז. פרויד**, ב (מסות נבחרות, א), תל-אביב תשכ"ח. לפי פרויד מכסה ההומור בעיקר על רגשות תוקפניים, העלולים לפנות לאפיקים שליליים, ובאמצעות ההומור חופשי האדם להביע רגשות אלה ולא להיתפס כחוטא.
5. 'The wise men of Gotham', *The Gold Scales*, Retrieved September 2, 2008, from <http://oaks.nvg.org/gotham-men.html>
  6. ראו: י"ח ראבניצקי (עורך), **יידישע וויצען**<sup>2</sup>, ברלין תרפ"ג, עמ' 201.

מרחבים לא נודעים. הסיפור מבוסס על האמונה, כי קיימת אפשרות כזו, ולמעשה, זוהי תימה מרכזית בסיפורי-מעשיות – כמו אותו נסיד שהפך לצפרדע, וחזר והפך לנסיך, וכן – שבעת האחים, שהפכו לעורבים.<sup>7</sup>

רעיון הטרנספורמציה הוא תולדה של השקפת עולם אנימיסטית, הרואה במעבר מצורת קיום אחת לרעותה – תופעה טבעית, המעוגנת באמונה ביכולת-הנפש לעזוב את גופה ולהיכנס לגוף אחר, ובאמונה, כי כל הנפשות שוות הן.<sup>8</sup>

בשני הסיפורים עומדים הגיבורים חסרי-אונים ומשתאים נוכח תופעות-טבע, שאינן מובנות להם. בשני הסיפורים התופעות קשורות לעולם שמעבר למציאות הראליסטית, אשר בתוכה חיים ופועלים גיבורי-הסיפורים. הגיבורים אינם מודעים למציאות אחרת מאשר זו, שהם חיים בה; הם מתייחסים לכל התופעות – מציאותיות ושאינן מציאותיות – כאל חלק מעולמם.

אין אנשי גוטהאם רואים כל בעיה ברצון לכבול לעולמם את הציפור, שאורחותיה שונים מאורחות חייהם. כך – גם אנשי חלם, הרוצים לשלוט על הלבנה, המצויה רחוק-רחוק מהם – בבקשם להחזיקה בחבית מים.

גם הציפור וגם הלבנה מייצגים את הגורם הטרנסצנדנטי, המסוגל להניע את האדם ממצב אחד – למשנהו, ובעיקר – נוכח העובדה, שהם בעלי מהות אמביוולנטית: מצד אחד, יש לקוקיה אפיונים שליליים, ומצד שני, היא הנותנת לבני העיר טעם לחייהם.

כך גם לגבי הלבנה:

מצד אחד, היא מסתירה כוחות אפלים, אולם היא גם מקור של אור בלילות אפלוליים, ומצד שני, גיבורי-הסיפורים מודעים לכוחן העצום של הציפור והלבנה, המשפיע על חייהם.

אנשי גוטהאם אינם מוכנים לוותר על הציפור, המעשירה את חייהם בניחוח, שהיא מביאה בקולה ממקומות רחוקים, ואנשי חלם מודעים לכך, שהלבנה מעניקה להם אור בלילות חשוכים. הווה אומר, למרות היותם שקועים בעולם ראליסטי – עדיין קיימת אצלם כמיהה לעולמות רוחניים של מוסיקה ואור, שבלעדיהם המציאות שלהם חשוכה ודוממת: הם מתגעגעים על מחוזות רחוקים על-טבעיים, אף שאינם מודעים לכך.

### ***The Gotham men and the cuckoo***

*The men of Gotham thought that the cuckoos were the finest songsters of all the birds. "The only thing I don't like about the cuckoos", said one man, "is that they don't sing all the year through. They stay with us only a few months in the spring and summer, and then they fly away."*

*"Well," said another man, "why not catch one of the birds and keep it with us always?"*

*This plan was pleasing to the men of Gotham and they said, "Yes, we'll fix a place for it near the middle of the village, so that we can all hear it sing every day."*

*They went to work at once and in a corner of a field built a stout paling fence more than six feet high*

7. ראו: האחים גרים, **מעשיות: האוסף המלא**, ש' לוי (מתרגם), תל-אביב תשנ"ד.

8. See: J. A. MacCulloch, **The childhood of fiction: A study of folktales and primitive thought**, London 1905.

and filled in all the crevices with brush and willow twigs. "No bird can get through that fence", said they when it was finished.

Then they caught a cuckoo and put it inside of the fence, and they said to the cuckoo, "You must sing there all through the year, or you shall have neither meat to eat nor water to drink".

But the cuckoo as soon as it was free inside of the fence flew away.

"A vengeance on the bird!" exclaimed the men of Gotham. "We didn't make our fence high enough".

### [אנשי גוטהאם והקוקייה]

אנשי גוטהאם חשבו, שהקוקיות הן הזמרות הטובות ביותר מבין כל הציפורים. "הדבר היחיד, שאיני אוהב אצל הקוקיות", אמר איש אחד, "הוא, שאין הן שרות במשך כל השנה. הן שוהות אתנו רק חודשים מעטים באביב ובקיץ, ואחר כך הן עפות להן."

"טוב" אמר האיש השני, "מדוע לא נתפוס את אחת הציפורים, ונשאיר אותה אצלנו לתמיד?" תכנית זו מצאה חן בעיני אנשי גוטהאם, והם אמרו: "כן, נכין מקום בשבילה באמצע הכפר, כדי שכולנו נוכל לשמוע אותה מזמרת כל יום".

הם החלו מיד בעבודה, ובקצהו של שדה בנו גדר חזקה מפרידה, שגובהה 180 ס"מ, ומילאו את כל הסדקים בענפים.

"שום ציפור לא תוכל לעבור גדר זו" – אמרו, כשהעבודה הסתיימה.

אחר-כך לכדו קוקייה, שמו אותה מעבר לגדר, וכך אמרו לה:

"את חייבת לזמר במשך כל השנה, ואם לא תעשי כן, לא ניתן לך בשר לאכול ומים לשתות", אך ברגע שהקוקייה היתה חופשיה לנפשה מעבר לגדר, היא עפה.

"ננקום בציפור!" קראו אנשי גוטהאם, "לא עשינו גדר גבוהה די-הצורך".

הציפורים נחשבות לחיות פופולריות ביותר בתרבויות העמים, המהוות מקור לאמונות טפלות ולאגוריות. הן נתפסות כסמל לטוהר, לחכמה, לשלום; הן בעלות קשרים בעולם הזה ובעולם שמעבר לו, שהרי ביכולתן לפרוש כנפיים, לעוף ולהימצא בין שני העולמות.

יכולת זו אפיינה אותן כסמלים של כוח וחופש לאורך כל הדורות.<sup>9</sup>

מבחינה בלשנית – ניתן להבחין בין שתי משמעויות במילה "קוקייה – cuckoo":

1. A common European migratory bird noted for its characteristic call and for its loss of the instinct to build a nest. The females lay their eggs in the nests of various "host species", which rear the young cuckoos.

2. A fool.<sup>10</sup>

<sup>9</sup> 'Birds in Mythology', shaw creek bird supply, Retrieved September 2, 2008, from <http://www.shawcreekbirdsupply.com/mythology.htm>

<sup>10</sup> 'Cuckoo', The American College Dictionary, p. 294

על השוטים נכתב רבות (ראו: א' קרסני, **הבדחן**, רמת-גן תשנ"ח). השוטה הוא דמות ארכיטיפית, שטיפשותו הגלויה מהווה למעשה כסות להכמתו ולתכונותיו הנעלות על בן-אנוש רגיל. הוא אדם חברותי, המעוניין בקרבת בני אדם; הוא גמיש, בעל חיוניות, מסוגל

1. ציפור נודדת אירופאית מצויה, שתכונותיה: הציוף האופייני ואבדן יכולתה לבנות קן. הנקבות מטילות את ביציהן בקנים של מארחים שונים מזנים דומים, המטפלים בגוזלים הרכים.  
2. שוטה].

שני האפיונים האלה מתארים, למעשה, את גיבורי הסיפור:

הם מופרים כשוטים, כשהתכונה הבולטת, המאפיינת את השוטה, היא חוסר-יכולתו להתקשר עם גורם כלשהו: לא לאנשים, לא לחברה, לא לחוק; אין לו מחויבות, והמטרה הסופית שלו – להיות חופשי, בלי שדבר יעצור אותו, בלי להתחרט, לזרום, להשתנות ולא להרגיש כבול.

נכון הוא, שאי-אפשר לכלוא ציפור באמצעות גדר, תהא גבוהה ככל שתהא, שהרי היא בעלת-כנפיים, אולם גם את האדם לא ניתן לכלוא – לא באמצעות חומה ולא בבית-סוהר, תהא צורתו אשר תהא. גם בני העיר התגעגעו על כנפיים כדי להגיע אל מעבר לעולם המציאות ולהבין את החידה המסתתרת שם, אף שאין הם מודעים לכמיהה זו.

חידה זו, המשלבת את נפשות האמנים והמאמינים, באה לידי ביטוי במיתוס של הקוקייה.

בפרק *The Cuckoo's Silence* עוסקת פיאוונה מאקלאוד<sup>11</sup> במיתוס הקדום, המסתתר מאחורי הציפור, הנודדת ממקום למקום ואינה נראית, אלא רק נשמעת.

*Where then is she gone, she who from the dim Asian valleys to the Aztec wilderness, from one world to another [...] For thus it is even today, among the ancient remnants in Mexico and the Californian wilds, who hear with terror that foreboding flute-like voice calling out of the unseen world.*

[להיכן אפוא נעלמה – זו אשר נעה מהבקעות המעורפלות באסיה אל השממה האצטקית, מעולם אחד לשני [...]] שכן אפילו היום בין השרידים העתיקים במקסיקו והנופים הפראיים בקליפורניה שומעים באימה את הקול דמוי-החליל המבשר רע, הקורא מתוך העולם הלא-נראה.]

הקוקייה לפי מיתוס זה היא שליח מהשמים – היא המבשרת את הגאולה לאדם

*The bird who knows all things, not only what has happened, but what shall happen. She has troubled many minds, the wanderer.*

[הציפור היודעת הכל – לא רק את אשר אירע, אלא גם את אשר יארע. היא בלבלה מחשבותיהם של רבים, הנודדת.]

היא נתפסת כחידה עתיקה, שמקורה – במיתולוגיות שונות ברחבי העולם, ובמיוחד – במיתולוגיה היוונית:

*In every country there are oldtime tales of the cuckoo with the attributes of a God or demigod or at least of magic and illusion..*

---

לספוג מכות, ולא להישבר, אולם הוא תמיד עוטה מסכה על פניו. תפקידו – לחשוף תופעות חברתיות מכוערות, לבקר את הסוטים מדרכם ולשמור על נורמות החברה, אף שהוא עצמו רחוק מלהיכלל במסגרת חברתית.

11. F. Macleod, 'The Cuckoo's silence', *The silence of amor; Where the forest murmurs*, VI, New-York 1911.

[בכל ארץ יש סיפורים עתיקים על הקוקייה, שמייחסים לה תכונות של אל או של אליל-אדם או, לפחות, של קסם ואשליה.]

במקורות גלויים היא קרויה "the returning one" [זו השבה וחוזרת], שכן היא מופיעה לפני האדם, אולם חוזרת ונעלמת. היא האחראית להתעוררותו של העולם הירוק, של עולם הפריחה והבלבוב, של שירת-הציפורים. היא המעירה את הנערה הקסומה של האביב מתרדמתה הארוכה.

היא מופיעה באביב ונעלמת עם בוא הסתיו. תמיד נתגעגע על קולה השמימי, הקורא לאהבה ולנערות, נתגעגע על האביב, על קולה הנווד; קולה המתוק – הקול של הבלתי-נודע, ההבטחה שלא מולאה.

*For we thirst for that invisible mystery, whose voice floats above the veils of the world, and we will drink again of the old wonder and old illusion.*<sup>12</sup>

[שהרי אנו צמאים למסתורין הבלתי-נראה, שקולו צף על פני העולם המצועף, ושוב נשתה מהפלא העתיק ומהאשליה העתיקה.]

תושבי גוטהאם חששו, שהציפור לא תחזור לעירם, ואז לא יגיע האביב, ועמו – הבלבוב, הפרחים, החום והשמחה. בני-העיר היו צמאים לעולם שמעבר לעולמם – עולם של מסתורין, חידתיות, פלאים, יופי ואשליות. הם הבינו, שהעולם ללא הקוקייה הוא עולם יום-יומי וחסר-רוחניות, ולכן ביקשו לכלוא אותה ולכפות עליה את הסדרים שלהם.

לסיפור שלנו יש זיקות לעולם-המציאות ולעולם המיתי-המאגי. בעולם זה מתרחשים אירועים יום-יומיים וטבעיים, אולם לצדם מתרחשים גם אירועים על-טבעיים. זה עולם, שלרצוי בו יש אותה ממשות כמו למצוי; זה עולם, שהזמן הפועל בו – נקבע, למעשה, לפי רצון האדם. זה עולם, המבוסס על חושים, ולא על אינטלקט, עולם של מפגש בין ניגודים: בין מציאות – לדמיון, בין רחוק – לקרוב, בין שמים – לארץ.

כבר בראשית-הסיפור קיימת הבחנה בין העולם הארצי של בני-האדם לבין העולם החופשי-אמנותי-מוסיקלי של הציפור; בין האדם המוגבל ביכולותיו בהיותו קשור לאדמה – לבין הציפור, שאינה מסוגלת לכבול עצמה לדבר כלשהו, ואפילו – לא לילדיה, והיא חופשיה להמריא אל-על בכל רגע שתרצה. אולם תושבי גוטהאם אינם מודעים להבדל בסיסי-קיומי זה, כיוון שהם מתייחסים לכל הסובב אותם בטבע – כאל חלק מעולמם הקטן. הם שופטים את תנועותיה של הציפור לפי תנועותיהם הם. מבחינתם – ניתן לכלוא ציפור בין גדרות, כפי שניתן לעשות זאת לבני-אדם. כך הגיעו גם למסקנה, שהגדר לא היתה גבוהה דיה, ולכן הציפור ברחה – *"We didn't make our fence high enough"*, וכדי למנוע להבא את בריחתה – יש להגביה את הגדר.

במישור הגלוי אפשר אפוא לקבוע, שהסיבה הפשוטה לתובנתם של אנשי גוטהאם היא טיפשותם, והקומי נולד, כשהם נבחנים על-ידי הנמענים, המתבוננים בהם מתוך חוסר-רגישות. הצחוק מעניש את בעלי-המידות הרעות – את בני העיר גוטהאם, שניסו להתנהג ולקבוע פעולות בניגוד לטבע.<sup>13</sup>

12. שם, שם.

13. ראו: ברגסון (לעיל הערה 4), עמ' 121-122.

במישור הסמוי של הסיפור קיימת מורכבות מיתית, המסתירה מאחוריה את רגשותיהם של אנשי גוטהאם, את תסכוליהם ואת שאיפותיהם.

התאוריה ההומוריסטית של פרויד עוקבת אחר המנגנון הנפשי של המספר, המתאר רצונות אסורים, קמאיים, מדוכאים של גיבוריו. ההומור משמש מעין בלם מפני התפרצותם, שכן הוא פותח אפיק משחרר, שאין בו נזק לסביבה.<sup>14</sup>

תאוריה פילוסופית נוספת, המתייחסת להיווצרות ההומור כתוצאה מחוסר תיאום בין רעיונות או מצבים – באה לידי ביטוי לאורך כל הסיפור באמצעות הניגודים בין המצוי לרצוי.

גם הפיכת-הסדר מעוררת את הקומיות: אנשי העיר רואים לפנייהם את הציפור, כפי שהם היו רוצים שתהיה – במקום לראות את הציפור **כמות שהיא** על אורחותיה והרגליה.<sup>15</sup>

היבטים קומיים אלה מקבלים ביטוי מודגש בפואנטה של הסיפור:

*"A vengeance on the bird!" exclaimed the men of Gotham.*

*"We didn't make our fence high enough."*

### ארויסגעגנבעט די לבנה

חלמער יודן שטייען אין א העלע ליכטיקע נאכט פון האלב חודש, באטראכטן די שיינענדיקע לבנה און באקלערן צווישן זיך: וו נעמט מען אזא ליכטיקע לבנה שפעטער אביסל אין די פינסטערע נעכט פון חודש?

דערווייל דערזייען זיי ווי די לבנה שיינט-ארויס פון א גרויסער פאס וואסער. פאלן די חלמער אויף אזא שכלדיקער המצאה: זיי חאפן געשווינד און פארקלאפן די פאס מיט ברעטלעך, כדי די לבנה זאל בלייבן דארט פארשפארט און אז עס וועלן קומען די פינסטערע נעכט, וועט מען זי פון דארטן ארויסלאזן און אין חלם וועט זיין ליכטיג.

געקומען די ערשטע פינסטערע נאכט, לאזן זיך די חלמער צו דער גרויסער פאס, מע קלאפט אויף די ברעטלעך און מע טוט עפען אויף – ניטא די לבנה! ווהין פארט איז זי פון דארט אהינגעקומען?

רופט זיך אן איינער פון די חלמער חכמים:

הערט איר, וואס איך וועל אייך זאגן, ניט אנדערש, אז די גנבים האבן זיך דערוויסט און זי פון דאנען ארויסגעגנבעט. איר קענט ניט די לייט? זיי טויגן ניט צום געשעפט עס זאל זיין כסדר ליכטיקע נעכט....<sup>16</sup>

14. ראו: זידמן (לעיל הערה 4), עמ' 34.

15. ראו: ברגסון (שם), עמ' 114.

16. ראו: ראבניצקי (לעיל הערה 6), עמ' 201.

## [הלבנה נגנבה]

יהודים חלמאים עומדים בלילה בהיר ומאיר של מחצית החודש, בוחנים את הלבנה היפה ומהרהרים ביניהם: "מהיכן לוקחים כזו לבנה מאירה יותר מאוחר קצת בימים החשוכים של החודש?"

בינתיים הם רואים, כיצד הלבנה המאירה לה מציצה מחבית גדולה של מים. עולה בראשם המצאה כזו חכמה: הם ממהרים וסוגרים את החבית בקרשים, כדי שהלבנה תשאר סגורה, וכאשר יגיעו הלילות החשוכים, יוציאו אותה משם, ובעיר חלם תהיה אורה.

הגיעו הימים הראשונים החשוכים בחודש, הולכים החלמאים לחבית הגדולה, משחררים את הקרשים ממנה ופותחים אותה – אין לבנה! לאן בכל זאת נעלמה הלבנה?

אומר אחד מהחלמאים החכמים: "שמעו נא לאשר אני רוצה לומר לכם: אין אפשרות אחרת אלא זו שנודע לגנבים על כך, והם גנבו אותה מכאן. האם אינכם מכירים אותם? הם אינם טובים דיים, שיהיו להם לעולם לילות מוארים." [

אף שאין קשר תוכני בין שני הסיפורים, עדיין דומים הם מאוד במרכיביהם ובמשמעותם.

הפבולה של הסיפור – פשטנית:

עומדת לה קבוצת חלמאים בלילה באמצע החודש, ראשיהם נישאים אל-על, והם מתפעלים מהאור הבהק והזוהר של הירח, אולם הנאתם נפגמת מעצם הידיעה, שמזומנים להם גם לילות חשוכים ללא ירח.

בשני הסיפורים מודעים הגיבורים למחזוריות בתופעות הטבע המתוארות:

בסיפור האנגלי מכירים אנשי גוטהאם את ההתנהלות המחזורית של הקוקייה, השוכנת בעירם במשך הקיץ: לפני החורף היא נודדת לארצות חמות, לקראת הקיץ היא חוזרת, והכל חוזר חלילה. מחזוריות זו היא אמורפית – אין היא טעונה התייחסות תרבותית כלשהי.

גם אנשי חלם מודעים למחזוריות-הלבנה, כפי שנאמר "בלילה בהיר ומאיר של מחצית החודש", ו-"מהיכן לוקחים כזו לבנה מאירה יותר מאוחר קצת בימים החשוכים של החודש?" אולם בניגוד לסיפור האנגלי – קיים בסיפור רמז, המטעין את הסיפור בשיוך תרבותי יהודי:

עצם בחירת המילה "לבנה" במקום ירח או סהר והקשרה ל"מחצית החודש" – מרמזים למשמעות, המיוחסת ללבנה בעולם היהודי, הבאה לידי ביטוי בברכת הלבנה: "ברוך אתה, ה', אלקינו מלך העולם, אשר במאמרו ברא שחקים, וברוח פיו – כל צבאם, חק וזמן נתן להם, שלא ישנו את תפקידם [...]".

הווה אומר, הלבנה מרומזת בסיפור היידי – כחלק מתכנית הבריאה, ומאז ועד להתרחשות בסיפור – עולם כמנהגו נוהג, והלבנה מתנהלת במסלולה הקבוע במשך חודש. היא הגורם, המארגן את מסגרת הזמן, ועמה – את הסדר במעגלי-חיינו של אדם – מבוקר עד ערב, מתחילת השבוע ועד סופו, מדי חודש בחודשו ובמשך השנה. קידוש הלבנה המרומז בסיפור – נוסף נוסף של קדושה על כמיהתם של הגיבורים לאור, המתחבר לכמיהתו המיתולוגית של האדם להגיע אל מעבר לעולמו הארצי, כפי שגם ראינו בסיפור האנגלי...

כמו הציפורים – כך גם הירח הוא מקור לחידות ומסתורין, הנעוצים במיתוסים רבים, והנפוץ



ביותר הוא כוחו של הירח להשפיע על התנהגות האדם ועל שפיותו. המיתולוגיה היוונית האנישה מיתוסים אלה – באמצעות אלת הירח היוונית, סלני, שנחשבה לאלת הטל והפוריות, אך גם לגורמת לאפילפסיה וטירוף.<sup>17</sup> מיתוס זה בא גם לידי ביטוי בלשון: חולה-הנפש קרוי בעברית "מוכה-ירח" וכן "סהרורי", שהרי ירח קרוי גם "סהר". החגיגות להופעת הלבנה התקיימו גם בחברות של עובדי-אלילים, שראו בהן לידה מחדשת. תפיסתם את הטבע היתה של מחזוריות אמורפית המתחילה בלידה – ומסתיימת במוות, המתחילה בצמיחה – ומסתיימת בקמילה, וחוזר חלילה. בשני הסיפורים מבקשים הגיבורים לשנות סדרי-עולם, להכניע את סדרי-בראשית לצורכיהם שלהם. לכאורה, נראה, כי זה אקט של מרידה, אולם אין הדבר כך: יש פגם בחשיבתם:

אין הם מבחינים בין שני עולמות: המציאות ומה שמעבר לה; הם קולטים את העולמות בממד אחד – זה לצד זה. לגביהם, ההתרחשות בעולם שמעבר – שייכת למציאות, אשר הם חיים בה, ומתקיימת לצדו, וחוסר-יכולתם להשיג את רצונם מתקפלת אותם.

ניתן לראות בתפיסה זו פגם או טיפשות, אולם באבחנה המטושטשת שלהם בין העולמות – ניתן לראות חכמה דווקא. אין אנשי גוטהאם מוכנים לחיות במציאות ללא מוסיקה, ללא רוחניות, והם עושים הכל כדי לעצור את הציפור. כמותם – גם אנשי חלם אינם מוכנים לחיות במציאות חשוכה, שהרי הם מחפשים את האור.

לאורך כל הדורות נתפסו יוצאי-הדופן, אלה שהלכו לפני המחנה – כמשוגעים. סיפורי-גוטהאם מכונים במקום אחד: "הסיפורים העליזים על המשוגעים מגוטהאם", ובמקום אחר: "האנשים החכמים מגוטהאם".

התנהגותם התמוהה של גיבורי שני הסיפורים אינה נורמטיבית מנקודת-מבטו של אדם בחברה נורמלית. היא מצביעה על פגם בחשיבתם ההגיונית. ואולי היא מצביעה על דמיון או על כמיהה אל מעבר למציאות המגבילה, אשר הם חיים בה?

אנשי גוטהאם ואנשי חלם חשים כמו בחלום, כי שני העולמות משתלבים זה בזה וחיים זה לצד זה, אולם אין הם מודעים לשוני המהותי ביניהם.

לאורך הפבולה בשני הסיפורים – קיים מעין משחק בין שני העולמות: פעילותו של הגורם הפלאי-דמיוני משתלבת בפעולתם של גורמים מציאותיים, והדמיוני הוא המשכו של המציאות. עולמם של הגיבורים משורטט כחלום, שאין בו גבול בין מציאות לדמיון.<sup>18</sup>

הגיבורים חיים במציאות שגרתית, שאין בה שום דבר יוצא-דופן, אולם אין מציאות זו כה פשוטה, שכן המרכיבים, הנחשבים כשייכים לעולם האחר, משתלבים בשגרה היום-יומית שלהם והופכים אותה למיוחדת וייחודית. הגיבורים שלנו רחוקים מלהיות

17. 'ירח', האנציקלופדיה עברית, כ, עמ' 381.

18. על רעיון זה – ראו: ע' בן-גוריון, שבילי אנדה, ירושלים תש"ל, עמ' 23-73.

טיפשים; נראה, כי הם הצליחו לקלוט בחושיהם את משמעותם של שני העולמות ולהפנים אותם במסגרת העולם הארצי, המציאותי.

### הדינמיקה במעבר סיפור מתרבות – לתרבות

אי-אפשר אפוא לאפיין את חכמי גוטהאם או את חכמי חלם או חכמים בערי-שוטים אחרות – כטיפשים או כמטומטמים.

עם זאת, ביצירותיהם קיים חיסרון, הבא לידי ביטוי בהתנהגות בלתי-הגיונית, באי-יכולת טכנית או בחסר באינפורמציה לגבי המתרחש סביבם, והמסקנות שהם מסיקים – תמוהות, ולכן הן מצחיקות.

ההיגיון הקומי המוצג במסקנות הוא ניגוד בין שתי לוגיקות:

א. הפרטית של אנשי שתי הערים.

ב. הכללית המשותפת לכולנו.

ניגוד זה מוליד אפקטים קומיים. הצחוק מלקה כאן, בעצם, חפים מפשע, אולם אין תפקידו של הצחוק להיות צודק או טוב, אלא ללגלג ולהשפיל.<sup>19</sup>

בקובצי-סיפורים שונים נתפסת ההתנהגות התמוהה של אנשי הערים – כתכונה, הקיימת בכל אחד מבני-אנוש, אולם בני-האדם, הקוראים לעצמם "נורמליים", רואים בה טיפשות. הווה אומר, אלה הקרויים שוטים – מאפשרים ל"נורמליים" לצחוק עליהם. מכאן, שדווקא השוטים הם, למעשה, החכמים, המגלים את טיפשותם של אלה החושבים עצמם ל"נורמליים" חכמים.

הדמויות בסיפורים ההומוריסטיים מוצגות לעתים בשמן, והן מעוגנות בערים הנקובות בשמות מופרים, ודבר זה משאיר את הרושם, כאילו הדמויות חיות כמותנו, אולם התכונה המרכזית הקיימת אצלם היא היכולת להשקיף על ההתרחשויות בפרספקטיבה של שוטה.

מסעו של המאמר מתחיל ב"סיפורי גוטהאם". ידוע, כי לספר זה היתה הצלחה מיידית עם הופעתו, וכי הפך להיות פופולרי במשך מאות בשנים, וחזר ויצא לאור עד סוף המאה ה-19.

זה אוסף של עשרים סיפורים, שנכתבו על-ידי מחברים שונים בסגנונות שונים ובתקופות שונות; סיפור אחד נכתב, למשל, על-ידי נזיר במאה ה-12, זמן רב לפני שהסיפורים יצאו לאור.

ניתן אפוא לומר, כי הפופולריות הרבה של הקובץ, שנארג במשך ארבע מאות שנה בערך, השפיעה גם על "סיפורי שילדבורג", ויותר מאוחר – על "סיפורי חלם".

עובדה זו מעוררות שאלות:

כיצד ייתכן, שתפיסת ההומור לא השתנתה במשך ארבע מאות שנים ומעלה?

מהו סוד הפופולריות הממושכת של הסיפורים?

הסיפורים – אינם כפשוטם:

19. ראו: ברגסון (לעיל הערה 4), עמ' 122.

קיימים בהם שני מישרים: א) הסיפור הגלוי ב) המשמעות המסתתרת מאחוריו, המביאה לידי ביטוי יסודות מיתיים על-זמניים.

ייתכן, שדווקא ההיגיון הבסיסי והמעוות, המלווה את כל הסיפורים – משמר את חיוניותם ואת יכולת-הישרדותם של היסודות המיתיים העל-זמניים, אשר מהווים תשתית לסיפורים וניתנים לפענוח ולהבנה באופנים שונים.

הסיפורים יישארו, כנראה, חידתיים ופתוחים להשלמות שונות ולמישרים נוספים עוד שנים רבות, וכל תרבות תמלא את הפערים כדרכה וכרצונה.

אלה סיפורים משליים, הבאים לייצג את בני האדם באשר הם בני אדם, את דרכי התנהגותם, את תכונותיהם ואת חלומותיהם – ללא הבדל דת, מין או גזע.

האוספים המוזכרים הושפעו זה מזה לא רק באמצעות שאילת-גרסאות, אלא גם בעקבות המכנה המשותף שביניהם: הבסיס הערכי וההתנהגותי של האדם בעצם היותו אדם – בלא להתייחס לסימני זיהוי לאומיים או דתיים.

הנחה זו כוללת גם את הספר "חכמי חלם", אשר אמנם נעשו בו שינויים:

למשל, שמות נוצריים שונו ליהודיים, וזמן אוניברסלי שונה לזמן יהודי, אולם מבחינה אידאית – לא חל בהם כל שינוי, ואין בהם תפיסה יהודית מהותית אמונית. כל הסיפורים עוסקים בתכונותיהם של בני-אדם ובדרכי-התנהגותם בעצם היותם בני-אנוש, ולא בערכים תרבותיים-דתיים.<sup>20</sup>

### השתיקה בסיפורים

כדי לעקוב אחר הדינמיקה במעבר סיפור מתרבות לתרבות – נערוך דיון ברעיון "השתיקה", שהוא המרכיב המרכזי בסיפור "Don't talk" מתוך "סיפורי גוטהאם", וכן בגרסאות בידיש ובלדינו.

בעיון משווה זה יש משום דיאלוג בין מרכיבי-הסיפורים, המסייע להבנת-משמעותם של פערים בטקסטים, של דילוגים ושל יחידות בלתי-מקושרות – באמצעות רמזים, המסתתרים במילים או במשפטים.<sup>21</sup> הוא גם מעבה ומעמיק את הבנת חומריתן – לא רק לגבי המרכיבים השווים, המשקפים אחידות בחשיבת האדם, אלא גם לגבי המרכיבים, המציגים שוני בין תרבויות והשקפות עולם.

מרכיב ה"שתיקה" הוא חומר ארכיטיפי, אשר טמון בו כוח מוסרי וריסון רב: ענוותנות, הישמרות מלשון הרע ומהתחכמויות, הפעלת המחשבה והריכוז.

20. הסיפור הבא מדגים את אופי השינויים, שנעשו באחד מסיפורי חלם, אשר זמנו הוא יהודי (תקופת-הסליחות), אולם הרעיון המרכזי הגדון בו – אמירת סליחות – אינו דתי, אלא הרצון להקל על השמש המתקשה בהליכה:

#### כולם בבת אחת

פעם בתקופת הסליחות החל השמש הזקן להתלונן, כי הוא נחלש מאוד, וקשה לו ביותר לעת זקנה להסתובב בעיר ולהגיע לכל בעלי הבתים, להקיש בתריסו של כל אחד לחוד ולהעיר אותו לסליחות.

הקהל נאסף, בדק את העניין מכל צדדיו ברצינות רבה והיפך פתרונות שונים. לבסוף נתן אחד החלמאים עצה, וכולם מצאו אותה כפתרון הטוב ביותר: לאסוף את כל התריסים מבתי החלמאים ולהביאם לחצר בית הכנסת, והשמש יקיש על כולם בבת-אחת. (מ' קיפניס (עורך), כעלמער מעשיות, וורשה תרצ"א).

21. על נושא זה – ראו: ב' הרשב, מסות בתיאוריה של ספרות ומשמעות, ירושלים תש"ס, עמ' 14.

רשימות ארוכות של פתגמים עוסקות בשבח השתיקה: "סייג לחכמה – שתיקה" (אבות ג', יג);  
 וכן: "יפה שתיקה לחכמים, קל וחומר – לטיפשים" (פסחים צ"ט, ע"א), והטוב שבהם הוא  
 "מוות וחיים – ביד לשון" (משלי י"ח, כא).  
 ר' נחמן מברסלב נתן לה ביטוי רב-עוצמה בתפילה מיוחדת.<sup>22</sup>

### **Don't talk**

*Four brave men from Gotham decided to sit silently and gaze at a lit candle without speaking for a week or so. By nightfall on the first day, the candle began to flicker and then went out.*

*The first man said, "Oh, No! The candle is out."*

*The second man said, "Are'nt we supposed not to talk?"*

*The third man said, "Why must you two break the silence?"*

*The fourth man laughed and said, "Ha! I'm the only one who didn't speak."*

### **[אל תדברו!]**

ארבעה אנשים מצוינים החליטו לשבת בשקט, לבהות בנר דולק ולא לדבר במשך שבוע בערך.  
 בערבו של אותו יום החל הנר להבהב ולבסוף כבה.  
 האיש הראשון אמר: "אוי, לא! הנר כבה!"  
 האיש השני אמר: "האם אין אנו אמורים לשתוק?"  
 השלישי אמר: "מדוע שניכם חייבים להפר את השקט?"  
 הרביעי צחק ואמר: "חה! אני היחיד שלא דיבר!"

משמעה הארכאי של המילה "brave" הוא *excellent, fine, admirable*.<sup>23</sup> התכונה, שהמחבר מתכוון אליה, היא פנימית-מהותית, המצביעה על יכולות של התמודדות: ארבעת האנשים המצוינים המוזכרים בטקסט – הועמדו בניסיון: הם היו אמורים להתרכז בנר דולק בלא לדבר במשך שבוע.

במונחים מודרניים – אפשר לומר, כי ארבעת הגיבורים כמהים לחוות מדיטציה. ידוע, שאחד האמצעים להשיג זאת הוא הדלקת נר. באמצעות ההתבוננות בנר הדולק הם היו אמורים להגיע לריכוז וכן לתובנה של הרוחניות שמעבר לקיום. הדלקת הנרות מתקשרת בדתות שונות לאווירה

22. "יִכְנִי להיכלל בתוך נשמת משה רבנו, עליו השלום; שהוא בחינת שתיקה; ואזכה להרגיל עצמי בשתיקה; בכל מקום שאני צריך לשתוק; בכל עת שבאות עלי מחשבות, המבלבלות את המוח; ובפרט בלבולי אמונה; ואזכה להחריש ולשתוק לגמרי גם במחשבותי; ולעלות ולהיכלל בשתיקה העליונה שלמעלה, שהיא מקור האמונה הקדושה; ועל-ידי זה תחזק אמונתי ודעתי ולבבי בשלמות; בהתחזקות ובהתאמצות גדולה דקדושה; על-ידי זה יתבטלו ממילא כל המבוכות וכל הבלבולים והקושיות שבעולם; ויתרחקו ממנו כל מיני מחשבות זרות והרהורים; על יד השתיקה לבד". (ש' רו, המית הלב, ירושלים תשנ"ה, עמ' 137-138).

23. 'Brave', *The American College Dictionary*, 1957, p. 146.

של מסתורין והוד. הבהוב הנרות מסלק את השגרה ואת החשיבה, המתקשרת לימות החול, ומשרה אווירה של קדושה.

כנראה, מדובר בטקס של חניכה – הכנסה בסוד, מעין ריטואל דתי או מאגי, הבא ליצור שינוי באישיות. החווה מקבל עוצמות, המעניקות לו תובנות רבות ביחס לעצמו, לבוראו ולסובב אותו. כדי להעניק משמעות לקיום – צריך האדם להגיע אל המהות הרוחנית שבתוכו, והאור משפיע על פנימיותו.

ריטואל ההכנסה בסוד – כולל מספר שלבים ואורך זמן רב. יורשו להשתתף בו רק אלה, שהוכיחו יכולת אישית מרשימה. ואמנם גיבורי הסיפור האנגלי מתוארים כאנשים מצוינים, שהרי רק אדם בעל-יכולות מסוגל להתמודד כראוי עם מכשולי-החיים. התמודדות כזו קרויה "עמידה בניסיון", והיא נחשבת כחלק חיוני בהכנת המתלמד לקראת תהליך ה"הכנסה בסוד".<sup>24</sup>

הטקסים נתפסים בעינינו כאירוע חשוב, כל זמן שהם מזוהים עם מטרתם. ברגע שדמיונו מפריד ביניהם, הוא הופך לקומי. הרושם המתקבל הוא של מכניות – כל המשתתפים מתנועעים כבובות. הקומי מתעורר, כשהגוף מתקשה והופך למכונה.<sup>25</sup> הווה אומר, אווירת-הקדושה, שמשליט המאורע, הופכת – בעקבות הקומי – לאווירה של גשמיות.

התפיסה בטקסט האנגלי שונה לחלוטין מזו שבגרסאות היידיש והלדינו :

גיבורי הסיפור האנגלי נעשים אדונים לזמנם – בעצם בחירתם לשבת ולשתוק (לעשות מדיטציה). כך הם יוצרים לעצמם מעין פסק-זמן בתוך הרצף היום-יומי, המאפשר להם להתנתק מהחולין ולהתקרב אל הקדושה.

שונה הדבר בגרסאות היידיש והלדינו, אשר בהן נכפתה השתיקה על הגיבורות.

בעוד שב" *Don't talk* " – מוצגת השתיקה כגורם טקסי, האמור להוביל לחוויה רוחנית מכוננת, הרי בטקסטים ביידיש ובלדינו היא משמשת אמצעי למטרה מוגדרת: היא באה להסתיר את גמני-הנערות ולסייע לשדך אותן, אולם מטרה זו נחשבת בעולם היהודי כחוויה רוחנית מכוננת, שכן היא אמורה לסלול את הדרך לקשר מקודש בין בני-זוג.

והרי הסיפור ביידיש, שסיפר לי בעלי (הוא שמע אותה מפי אמו), הדומה במידה רבה לטקסט לעיל. אני מביאה אותו להלן בעברית, אולם דברי הנפשות הפועלות מצוטטים ביידיש, כפי ששמעתי :

במשפחה יהודית היו שלוש בנות שהגיעו לפרקן, אולם פגם בדיבורן הרתיע אנשים רבים מלהתקרב אליהן. כששדכן עמד לבוא לביתן כדי לתהות על קנקנן, הזהירה האם את בנותיה, לבל תאמרנה, ולו גם מלה אחת. ביידיש "לשתוק" – "שווייגן".

24. על נושא "ההכנסה בסוד" – ראו: P. Fortune, *The training and work of an initiate*, Maine 2000.

25. ברגסון (לעיל הערה 4), עמ' 27-32.

השדכן פנה אל הנערה הראשונה בשאלה, והנערה ענתה בלשונה העילגת. השנייה קפצה ממקומה וצעקה: "די מאמע האט געהייסן פייגן (שווייגן)" [אמא פקדה עלינו ליתוק (במקום לשתוק)]. אז קפצה השלישית בשמחה רבה: "איך געפייגט, איך געפייגט" [אני ... תקתי (שתקתי), אני ...תקתי (שתקתי)].

סיפור דומה מצאתי בספרו של לויטה,<sup>26</sup> אלא ששם מדובר באב, המזהיר את בנותיו: חתן הוזמן לבית הכלה. לכלה היו שלוש אחיות קטנות, שהיו להן קשיי-דיבור. לפני קבלת-הפנים ציווה האב על שלושתן לשתוק, בזמן שהחתן בבית. פתאום פורצת אחת מהן בצעקה: "חוסילו, חוסילו, פון טריכטו אויף דיר!" [חתן, חתן, עכביש זוחל עליך!]. דחפה אותה השנייה: "טאטע הייסן פייגן!" [דער טאטע האט געהייסן שווייגן]<sup>27</sup> – אבא ציווה לשתוק!). העירה השלישית: "אבי עך פייג" (אבי איך שווייג – העיקר, שאני שותקת). למותר לציין, שהחתן ברח כל עוד נפשו בו, אף שבכלה עצמה לא היה כל פגם.

סיפור הומוריסטי נוסף המופיע בלדינו,<sup>28</sup> עוסק אף הוא בשלוש בנות מגמגמות, שהאם אסרה עליהן לפתוח את הפה – בבוא השדכן עם החתן. כשהגישה הבת הבכורה כיבוד, נשמטה הצלחת ונשברה, והנערה לא יכולה היתה להתאפק וצעקה: "לחת...ברה... אמרה השנייה: "ברה...ברה..." קראה השלישית: "אמא אמרה, סי... את...פה..." (סתמי את הפה). קם החתן – וברח.

טקס הנישואין שייך לטקסי-המעבר, האמורים לסמל אבני-דרך בחייו של אדם: זה טקס מעבר מגיל הנערות – לנשיות או לגבריות, מרווקות – לחיים משותפים בין בני זוג, המצטרפים לקהילה ומתחילים ללכת בדרך חדשה. הטקס הוא הרגע, שבו מתנתקים בני הזוג מהוריהם. זה טקס מעודד ביותר, שכן הוא מבטיח המשכיות ויציבות. זו חוויה מכווננת ובראשיתית, שיש בה משום הכנסתם בסודם של החווים אותה. במעבר מחיי היום-יום לאירוע החתונה – יש משום קדושה וטהרה, המשחררת מכבלי המציאות של השגרה.

26. ראו: א' לויטה, פתגמים ואמרות ביידיש, רמת-גן תשנ"ו, עמ' 242.

27. השלמת המשפט נעשתה על-ידי המחברת.

28. ראו: מ' כהן-סראנו (עורכת), קואינטוס מהווי המשפחה היהודית-ספרדית, ירושלים תשמ"א, עמ' 73.

כפי שבסיפור הראשון משמש הנר הדולק אמצעי לריכוז וכן לתובנה על הרוחניות שמעבר לקיום, כך בסיפורנו משמש השדכן אמצעי לחיבור המקודש בין הזוגות. השאיפה היא למצוא בן-זוג מושלם – כדי לחוות את המעבר הקדוש הזה, וכיוון שכך בל נתפלא, שהורי המועמדים מנסים להסתיר פגמים – מחשש, שילדיהם יוסטו הצידה ולא יזכו לחוות את המעבר החשוב להמשך חייהם.

השתיקה שייכת לחומר ארכיטיפי, המהווה גורם מאחד בתרבויות השונות, שלא כמו החומרים התרבותיים-דתיים המפרידים אותן זו מזו.

הגיבורים בכל הסיפורים נכשלו בגלל פגמים כלשהם.

התבנית הסיפורית ב "Don't talk" היא קומית:

שני חלקים – לטקסט:

החלק הראשון מציג את המצב הרצוי, והחלק השני – את המצב המצוי.

מבנה ניגודי זה בא לידי ביטוי באמצעים הבאים:

א. על-ידי דיספרופורציה בין התכונה הגבוהה, המאפיינת את הגיבורים ואת החלטותם – לבין התוצאה הנחותה שלהם מניסיון זה;

ב. על-ידי פתיחה שְלווה ומבטיחה, המופרת באמצעות מעין 'אפקט של כדור שלגי': הגיבור הראשון שובר את הדממה, ואחריו ברצף מכני – שלושת האחרים, בלא שהם מסוגלים לשלוט על עצמם – ולשתוק;

ג. באמצעות המבנה התחבירי, כשבחלק הראשון – משפטים ארוכים, ואילו בחלק השני – משפטים קצרים, החוזרים ונשנים בהקשר אחד, אולם באופן אחר.<sup>29</sup>

כפי שצויין לעיל, הרי בטקסט הראשון מוצגת השתיקה כמטרה סופית ועילאית. לעומת זאת, בקבוצת הגרסאות האחרות היא משמשת אמצעי לעניין מעשי, הבא להסתיר את פגמי הנערות ולסייע לשדך אותן.

בעקבות זאת השתנו גם הפונקציות ההומוריסטיות:

אין בסיפור ההומוריסטי בידיש מתח של ניגודים כמו בטקסט הראשון – לא מהבחינה הלשונית, התחבירית או ההתרחשותית.

עם זאת, הקומי בטקסט מופק באופן דומה לטקסט שלעיל:

גם כאן קיימת התנהגות מכנית – מנגנון הקפיץ התקלקל, והמצב יצא מכלל שליטה. גם כאן קיים 'אפקט של כדור שלגי': משהתחילה הראשונה לדבר, האחרות לא יכלו עוד לשלוט בעצמן. גם כאן קיימת חזרה על מילים, אשר מודגשת על-ידי לשונן העילגת של הבנות.

גורם נוסף, המעורר, כנראה, את התחושה הקומית, הוא, כשמסתבר, שהמאמץ הרב, שהושקע כדי להסתיר את פגמי הבנות, לא הביא לתוצאה המבוקשת. הווה אומר, מנגנון אדיר הופעל כאן לשווא, שכן המפעיל נחשף בתחבולתו.<sup>30</sup>

29. עוד על נושא זה – ראו ברגסון (לעיל הערה 4), עמ' 71.

30. ראו: זיידמן (לעיל הערה 4), עמ' 37.

מרבית האפקטים הקומיים המילוליים נוצרים על-ידי הלשון. הקומי הלשוני – כמוהו כקומי בסיטואציות: אמירת דברים, שלא היה צורך לומר. מתווסף לכך גם גורם ההישנות, והרי לפנינו שרשרת של גורמי הומור.

בעיוות המלים יצר המחבר כפל של משמעות: המלה "געפייגט" היא, למעשה, שיבוש של "געשווייגט", אולם השיבוש יצר מילה חדשה "געפייגט" שההברה המרכזית בה "פייג" מרמזת על הפסד, שהרי משמעו העממי של "א פייג" הוא "אצבע משולשת".

השנינות היהודית אוהבת מאוד את השפה היידישית:

גם כשהבדיחה מסופרת בשפה אחרת, משולבות בה מלים בידיש, המהוות לעתים פואנטה בסיפור. יהודים אימצו תמיד את שפת הארץ, שאלה התגלגלו, נעשו מומחים לשפות ונהנו לעבור משפה לחברתה. הנוחות הרב-לשונית הזאת השיגה לעתים – באמצעות הבליל השפתי – אפקט הומוריסטי.

סופם של כל הסיפורים שנדונו במאמר – מצביע על כישלון גיבוריו.

ברגסון מסכם את התאוריה החברתית שלו – בהצביעו על הצחוק כעונש, שבאמצעותו מענישה החברה את היחיד, אשר חרג מהנורמות המקובלות.<sup>31</sup>

## סיכום

הדיון בסיפורים "אנשי גוטהאם והקוקייה" ו"הלבנה נגבה" – העלה, שאין לאפיין את גיבוריהם כשוטים. עם זאת, הסתבר, כי הם לוקים בחיסרון, אשר בא לידי ביטוי בהתנהגות בלתי-הגיונית, באי-יכולת טכנית, באי-הבנה טכנית ובחסר באינפורמציה לגבי המתרחש סביבם.

בעקבות זאת המסקנות שהם מסיקים – תמוהות, ולכן הן מצחיקות.

התנהגותם התמוהה של הגיבורים נתפסת כתכונה, הקיימת בכל אחד מבני-אנוש, אולם בני-האדם, הקוראים לעצמם "נורמליים", רואים בה טיפשות. הווה אומר, אלה הקרויים "שוטים" מאפשרים ל"נורמליים" ללגלג על עצמם. מכאן, שדווקא השוטים הם, למעשה, החכמים, המגלים את טיפשותם של אלה החושבים עצמם ל"נורמליים" חכמים.

כדי להבין, מהם הגורמים, ההופכים את הטקסטים בני מאות השנים – עמידים בפופולריות שלהם בפני השתנות העיתים והערכים – בחרתי בסיפור "Don't talk" מתוך "סיפורי גוטהאם", וכן – בגרסאות בידיש ובלדינו כדגם לדיון.

במרכז הסיפורים הוצג רעיון ה"שתיקה", התופס מקום חשוב בעולמו של כל אדם באשר הוא. זה חומר ארכיטיפי בעל כוח מוסרי וחינוכי רב – ריסון, ענוותנות, הישמרות מלשון הרע ומהתחכמויות, הפעלת המחשבה והריכוז.

השתיקה של גיבורי הסיפור האנגלי מוצגת בסיפור כמטרה סופית ועילאית. כנראה, היא באה לבטא טקס של חניכה – הכנסה בסוד, מעין ריטואל דתי או מאגי, הבא ליצור שינוי באישיות.

31. ברגסון, שם.



לעומת זאת, בגרסאות היהודיות היא משמשת אמצעי, הבא להסתיר את פגמי הנערות ולסייע לשדך אותן.

בעקבות השתיקה – מופק הקומי בגרסאות היהודיות באופן דומה לטקסט האנגלי: גם כאן קיימת התנהגות מכנית – מנגנון הקפיץ התקלקל, והמצב יצא מכלל שליטה. גם כאן קיים 'אפקט של כדור שלגי' – משהתחילה הראשונה לדבר, האחרות לא יכלו עוד לשלוט בעצמן. גם כאן קיימת חזרה על מלים, אולם חזרה זו מודגשת על-ידי לשון העילגת של הבנות.

סופם של שלושת הסיפורים מסמן את כישלונם של הגיבורים ומעורר את צחוקם של הקוראים, וכפי שברגסון מתרץ זאת לפי התאוריה החברתית שלו – הצחוק הוא אמצעי, הבא להעניש את אלה שחרגו מהנורמות המקובלות.

